

Др Радослав РАСПОПОВИЋ

ДИПЛОМАТИЈА КРАЉА НИКОЛЕ ПЕТРОВИЋА ПОСЛИЈЕ ПРОГЛАШЕЊА ЦРНЕ ГОРЕ ЗА КРАЉЕВИНУ

Током прве двије деценије XX вијека Црна Гора је пролазила кроз врло интензиван и свакако један од најзначајнијих периода у историји свог постојања. У свега неколико година збили су се, или чак ишли упоредо, на једној страни економски успон и пробуђена очекивања у више домета државног, политичког и привредног развоја, а на другој тињали, избијајући на површину са мање или више разорним посљедицама, знаци друштвене, економске и политичке кризе.

Привредним успоном подстакнутим, поред осталог, продором иностраног капитала и инвестиционим улагањима у првој деценији XX вијека створене су претпоставке за почетак индустријског развоја. Сем тога, завршетком крупних привредних пројеката (пруге Бар – Вирпазар, барске луке, формирањем слободне зоне у Бару) и почетком њиховог рада, као и реализацијом других концесија датих страним друштвима и акционарима, мијењао се укупан лик земље, посебно њен привредни живот. Промјене су биле видљиве у тржишном, монетарном, пореском, банкарском систему – које је пратила и одговарајућа нова законска регулатива. Направљен је напредак и у политичком животу усвајањем тековина модерних грађанских држава, што је било изражено у доношењу устава и увођењу парламентарног система власти. Међутим, све то није било довољно да се прилике у земљи учине стабилним, обезбиједи привредни раст, осигура социјална сигурност грађана. Напротив, Црна Гора је и даље била економски неразвијена, аграрна земља, оптерећена немаштином и социјалном биједом. Узроци који су то условљавали били су многоструки. Дијелом су произлазили из вишедеценијског насљеђа и непостојања, с обзиром на величину територије и њене географске и природне карактеристике, претпоставки за бржи привредни, политички и просвјетно-културни развој. Осим тога, један од чинилаца друштвене кризе било је и присутно незадовољство режимом и начином управљања земљом. Владајућа династија, потрошеног угледа, и њен изразити апсолутизам са елементима репресије према политичким неистомишљеницима нијесу могли да

мобилицу друштвену енергију, већ су, напротив, били један од узрока политичких подјела и унутрашње нестабилности.

Политичка криза у Црној Гори се продубила након што су демократске промјене последице догађаја из 1903. захватиле Србију. Захтјеви за политичким реформама у Црној Гори након тога постали су јаснији и радикалнији. Њих су истинитале младе грађанске снаге и школована омладина као носиоци демократских схватања и модерног начина мишљења. Демократска мисао која се зачињала у Црној Гори природно је морала доћи у сукоб са традиционалним и анахроним начином управљања земљом. Уступци који су реформом апарата власти чињени – прије свега увођењем парламентарног система, нијесу били примјерени очекивањима, нити су могли да надвладају кризу и смање политичке тензије у земљи. Напротив, рад политичких странака допринио је још јаснијој артикулацији деценијама гушеног политичког незадовољства. Штавише, први пут у политичкој историји Црне Горе јавној критици су изложени не само апарат власти и начин њеног функционисања већ и његови највиши представници. Тиме је проширен политички основ сукоба, јер је режим, да би обезбиједио контролу над радом парламента – и утицао на процес његовог одлучивања – морао да уђе у отворену политичку борбу са опозицијом. Да би осигурали потребну парламентарну већину, носиоци власти нијесу презали од политичких притисака, као и свих других видова политичке и неполитичке принуде, који су им стајали на располагању. Релативно честе кризе у раду парламента и његова распуштања био је један од метода таквог дјеловања. Политички процеси (бомбашка афера 1907-1908; колашински процес 1909) били су много оштрији облик обрачуна са неистомисљеницима и носиоцима захтјева за веће слободе и једнака права грађана.

Послије догађаја из 1903. и доласка на власт династије Карађорђевића измијењена је спољнополитичка оријентација Србије, што се одразило и на Црну Гору. У балканској политици петроградског двора Србија је заузела мјесто које је раније имала Црна Гора. Дестабилизација међународне позиције с тим повезана била је изражена у губитку утицаја црногорског владара код српског народа и на Балкану. Угрожене су биле и важеће државно-политичке пројекције које су почивале на концепту националног ослобођења сусједног народа, у чему је Црна Гора требало да игра главну улогу. Промјена спољнополитичког значаја земље негативно се одразила и на унутрашњи положај режима. Она је сузила простор за његов рад не само због тога што је дошло до умањења руске подршке званичном политичком курсу већ и зато што се криза у унутрашњим односима више није могла надомјестити преношењем тежишта политичке акције на уобичајени терен спољне политике.

Унутрашње напетости и политичке подјеле и негативне тенденције на привредном и социјалном плану постале су још теже рјешив проблем. Излазак из

кризе усвајањем захтјева опозиције за даљим реформама и демократизацијом друштва није био могућ, јер би лишио њене аутократске носиоце основних по-луга моћи. Промјена облика власти водила би ка њиховом дефинитивном сила-ску са политичке сцене. Да би се избјегао развој догађаја те врсте, врло значај-на годишњица владања књаза Николе Петровића искоришћена је да се крене у супротном смјеру, тј. да се покуша повратити ауторитет власти јачањем угледа династије. Уздизање државе и њеног владара на ранг краљевства требало је да доведе до повећања престижа Црне Горе на балканским и југословенским про-сторима, а у самој земљи да савлада кризу и повећа политички ауторитет режима.

Педесетогодишњица ступања на пријесто књаза Николе Петровића био је значајан датум у историји Црне Горе и његовог владања. С обзиром на напре-дак који је под његовом управом остварила, њега је свакако на одговарајући на-чин требало прославити уз одавање признања савременика које је могло бити изражено и у виду уздизања владарског достојанства на краљевски ранг. Осим свечарског, тај чин је тиме добио и дубљи смисао. У односу на дотадашњи раз-вој црногорске државности то је био крупан датум који је говорио о историј-ском ходу Црногораца и њиховом успјеху да за релативно кратко вријеме од непризнате државе у рангу књажевства доведу земљу до међународног призна-ња, а потом и да свог владара крунишу краљевском титулом. Црна Гора је тиме ушла у ред краљевина, што јој је у ондашњој међународној заједници свакако учврстило положај и углед.

Током крунидбених свечаности, и у њиховим припремама, у оцјенама тог чина у слављеничком заносу ишло се и даље. Оновремни хроничари крунисању су давали значај „преломног тренутка” којим започиње нова ера у историји Цр-не Горе. Даване су и друге оцјене, најчешће претјеране, које се за чин круниса-ња по свом значају нијесу могле везати. Ипак се радило о формалним а не су-штинским промјенама, које нијесу могле да означе почетак битно различитог периода у историјском развоју Црне Горе. Штавише, и поред јасне политичке мотивисаности, промјена облика владавине ни на спољнем ни на унутрашњем плану није довела до радикалне измјене стања. Демократска јавност у земљи, а посебно у српском и јужнословенском свијету, чину проглашења је одрицала значај сматрајући га штетним за националне интересе. Упућене су му и крити-ке – да је ријеч о акту сујете господара који неће допринијети рјешавању срп-ског или југословенског питања.

Но, и поред супротних оцјена о значају, чињеница је да су свечаности на Це-тињу уприличене поводом издизања владарског трона књаза Николе и прису-ство бројних угледних званица из европских дворова код једног дијела станов-ништва остварили очекивани ефект. У већој или мањој мјери у народу је пробу-ђено увјерење да наступа период у коме ће Црна Гора имати много значајнију

политичку улогу у међународним односима, а да ће и њен унутрашњи привредни развој такође бити много успјешнији.

У условима заоштрене политичке кризе у земљи појава таквих очекивања бар привидно је сузбила незадовољство јавности према династији и режиму, отворивши им простор за активнији политички рад. Није без значаја да се све то збило на почетку завршне фазе рјешавања источног питања. Османско Царство су потресале кризе изазване младотурском револуцијом (1908) и малисорским устанцима на граници са Црном Гором (1908-1911). Турска војска је била заузета ратом са Италијом око Триполија. Те околности, као и чињеница да су крунидбене свечаности повратиле самоувјереност црногорског двора, определијиле су њене спољнополитичке циљеве на ратну опцију. Ширење државних граница ослобођењем и присвајањем сусједних територија био је најбољи начин да се обезбиједе повољнији привредни услови, осигура економски просперитет и започне жељени индустријски развој. Рат је могао имати и снажан политички ефекат на унутрашње прилике у земљи. Њиме је могла бити апсорбована енергија нараслог незадовољства становништва. С друге стране, очекивани успјеси учврстили би положај династије и обезбиједили укупну бољу спољнополитичку позицију земље.

Непосредан задатак црногорске дипломатије, у којој је један од главних актера био краљ Никола, био је да допринесе да се тако постављени задаци спољне политике реализују. Идући у сусрет ратној опцији, Црна Гора се политички и војно мијешала у малисорске устанке, предузимала одговарајуће дипломатске кораке ради закључења уговора о ратном савезу са балканским земљама, и, у истом циљу, настојала да обезбиједи подршку неких од великих сила.

I

Иако су тенденције према ратној опцији посебно биле наглашене у плановима политичког врха Црне Горе, значајним се може оцијенити и чињеница да је после неуспјелих реформских покушаја Великих сила у Македонији, и на дворовима других балканских земаља све више сазријевала идеја о успјешном ослободилачком рату против Турске као средству погодном за разрјешење балканске кризе и стабилизацију односа међу балканским земљама. Схватајући значај подршке те врсте, први дипломатски кораци ради реализације идеје о ратној акцији направљени су већ приликом проглашења Црне Горе за краљевину. Извјештавајући о свечаностима на Цетињу, страна штампа је, поред осталог, писала о знацима зближавања Црне Горе са Бугарском и о могућем савезу три словенске државе (Србије, Бугарске и Црне Горе) под покровитељством Русије уз водећу улогу краља Николе.

Мада су присуство бугарског цара Фердинанда и престолонаследника Бориса, као и чињеница да је краљ Никола приликом крунидбених свечаности добио чин фелдмаршала руске војске, могли да створе такав привид, руску подршку за рат Црна Гора тада, а дуго ни касније, није имала. Штавише, Русија је била отворено против идеје да се догађаји у Сјеверној Албанији искористе за војну интервенцију, односно за почетак сукоба балканских држава са Османским Царством. Пораз у рату са Јапаном, унутрашња криза изазвана револуцијом из 1905, као и политички престиж који је анексијом Босне и Херцеговине остварила Аустро-Угарска (1908) присвојили су је да, сходно свом ослабљеном положају, на Балкану води неактивну политику настојећи да не дозволи избијање кризе која би могла да има за последицу отварање источног питања. Процјењујући да би нарушавање постојећег стања имало негативне посљедице за њене европске интересе, она се залагала за политику *statusa quo* настојећи да сузбије ратне амбиције балканских држава. У случају Црне Горе то је било изражено како у виду политичких притисака тако и у закључивању Војне конвенције – потписане у име Црне Горе 17. новембра 1910, а у име Русије 2. децембра 1910. Конвенција је одређивала услове војне помоћи Црној Гори, али је имала и елементе савезног споразума који је црногорску страну обавезивао да не предузима никаква офанзивна дејства без претходног споразума са императорском владом, нити закључује војне споразуме без сагласности „Његовог Императорског Величанства”. Црногорске оружане формације су тиме формално биле стављене под врховну команду руског цара. Конвенцијом су у Црној Гори забрањене самосталне војне активности које би Русију могле присилити да се прије времена умијеша у балканска збивања. Зато се конвенција појављивала као ограничавајући фактор у вођењу спољне политике земље. Будући супротна преовлађујућем ставу да се догађаји у Албанији искористе за покретање ослободилачког рата против Турске, она је убрзо постала предмет непоштовања. Руски војни агент Потапов у својим дневничким записима биљежи да је само мјесец дана послје потписивања Конвенције краљ почео са издавањем војне опреме коју је добио из Русије за припрему и подршку устаника – Малисора. Руски војни агент је то оцијенио као „безобзирну обману”. Свакако да су примјери оваквог непоштовања политичких захтјева Русије Црну Гору све више удаљавали од жељене подршке петроградског двора.

Што се тиче друге велике силе, Аустро-Угарске, чијом се подршком такође објашњавало уплитање Црне Горе у догађаје у сјеверној Албанији, такође се може рећи да њен политички интерес није био да подржи војно ангажовање Црне Горе. Мада није као Русија била присиљена да се залаже за очување *statusa quo* на Балкану давање политичке подршке Црној Гори било је супротно интересима Монархије због других разлога. Пошто је имала аспирације према територијама под османском влашћу, њен циљ није био да се источно питање ри-

јешу тиме што би се подстакли ослободилачки покрети на Балкану у којима би те територије биле ослобођене стране доминације. Напротив, она је била заинтересована за таква рјешења путем којих би установила сопствену контролу над њима. Умјесто националном ослобођењу балканских народа, она је тежила њиховом подјармљивању и елиминисању политичке самосталности. Учвршћене војне и политичке позиције у Босни и Херцеговини, након анексије могле су само да појачају оштрину у спровођењу таквог спољнополитичког курса. То је потврђивала и званична изјава аустроугарског дипломатског представника на Цетињу, барона Гизла, који је почињући своју дипломатску каријеру у Црној Гори почетком 1910. јасно саопштио да његова влада ни у ком случају неће дозволити подјелу Санцака између Србије и Црне Горе, као ни промјену стања у Албанији, посебно не уплитањем неке велике силе, нпр. Италије. Зато и да су биле тачне гласине да је иза црногорског мијешања у малисорске устанке, из којих се могао раширити рат на Балкану, стајала Монархија, она то свакако не би чинила ради помагања ослободилачких напора Црне Горе, већ једино ради јачања и учвршћивања властитих позиција, чему је могла користити дестабилизација турске власти.

Кроз однос двије велике силе према покушајима да се актуелизује источно питање, у чему је предњачила Црна Гора, могао се пратити не само њихов став према глобалним односима према Балкану, већ и политика према Црној Гори из угла настојања сваке од њих да одржи или прошири зону свог политичког утицаја. Извјестан застој који се последице 1903. десио у односима Црне Горе и Русије пао је у вријеме појачаног интереса страног капитала – италијанског и аустроугарског – за улагања у Црној Гори. У почетку скромна, она су током прве деценије XX вијека добила много већи значаја пријетећи да економски, а потом и политички, потпуно учине зависном Црну Гору. На то је додатно утицало преношење тежишта политике руске владе са Цетиња на Београд. У непромијењеном виду утицај Русије у Црној Гори се задржао у војној сфери преко које је руска влада настојала да заштити своје политичке интересе који су и почивали на војностратешком значају Црне Горе. То је био и један од разлога који су определијели политички врх у Петрограду на закључење Војне конвенције. Због карактера односа војни споразум је погодновао и Црној Гори, јер је стварао утисак о побољшању међусобних односа двије земље што је подизало углед династије и обезбјеђивало политички престиж у земљи. Међутим, тиме није отклоњена дилема у опредјељењу за државну покровитељицу која се код политичког врха Црне Горе све јасније осјећала. Колебање није било у погледу потребе за покровитељством неке од великих сила, јер је Црна Гора на том принципу функционисала кроз читав XIX и на почетку XX вијека, већ око тога да ли се треба и даље ослањати на Русију или се определијелити за Аустро-Угарску као главног партнера на спољнополитичком плану.

И једна и друга сила биле су важни чиниоци у политичком животу Европе, Балкана, па тиме и Црне Горе. Везе Цетиња са петроградским двором биле су старије, имале су традиционалан карактер, биле су дио народне свијести и културе. С друге стране, нова моћна држава у сусједству тражила је од мале Црне Горе да јој се приклони, настојећи да у њој прошири свој политички утицај, а потисне руски. Дунавска монархија имала је чврсту међународну позицију и боље услове да утиче на прилике на југоистоку Балкана. Њено настојање да Црну Гору уведе у што тјешње односе било је изражено у закључивању нових међународних уговора. Монетарном конвенцијом (1911) створена је монетарна унија између двије земље, док је закључивањем Трговинског уговора (1912) Аустро-Угарска добила могућност за још веће присуство на црногорском тржишту.

На размеђи супротстављених интереса Великих сила Црна Гора је покушавала да одржи политичку равнотежу. Мада је била наклоњена политици сусједне монархије, није било услова да се таква наклоност и отворено призна. То није било могуће не само због унутрашњих потреса већ и због снажног осјећања да би то значило почетак потпуног губљења политичке суверености. Ти разлози су својом противурјечношћу утицали на релативно дуго одлагање и колебање краља Николе око првих посјета које је након проглашења земље за краљевину требало да учини страним дворovima.

II

Послије проглашења Црне Горе за краљевину крупан дипломатски и политички значај имало је питање: коју ће од двије државе, Русију или Аустро-Угарску, прву посјетити краљ Никола.

Првобитан краљев план о коме је Арсењев извијестио своје министарство 20. октобра / 2. новембра 1910. био је да посјету европским дворovima започне аустроугарским царем Францом Јосипом. Осим што сам није био сигуран у његову цјелисходност, за такав корак краљ није добио ни подршку својих најближих сарадника. У извјештају од 16/29. јануара 1911. Обнорски је јављао да се предсједник Министарског савјета и заступник министра иностраних дјела др Лазар Томановић успротивио краљевом плану, скренувши пажњу на крајње негативан утисак који ће без сумње имати посјета Аустро-Угарском двору учињена раније од посјете Петрограду. Не желећи да буде у краљевој свити, Томановић је у случају да не дође до промјене у плану посјете најавио оставку своје владе. Обнорски је процјењивао да ће у том случају нову владу саставити аустрофил Лазар Мијушковић, који ће свакако подржати краљеве намјере.

Питање прве краљеве посјете тиме је почело да добија на политичкој и дипломатској тежини. Посебно је била видна заокупљеност руских дипломатских

представника, укључујући и војног агента Потапова, за коначан исход краљеве одлуке. Обнорски је дијелио мишљење Потапова о пожељности да краљ Никола током прољећа посјети Петроград, како би се путем личних разговора непосредно увјерио да би сваки покушај било каквих војних компликација на Балкану наишао на енергичан отпор императорске владе. Укључујући се у разматрање питања прве посјете краља Николе, руска влада је процјењивала незамисливом посјету Бечу без истовремене посјете Петрограду. Сматрало се недоличним за једног словенског владара да своју посјету иностраним дворovima у својству новопроглашеног краља започне посјетом словенству туђе пријестонице. Ипак, пут у Европу је оцјењиван корисним, због албанског питања, јер би могао допринијети смањењу активног мијешања Црне Горе. Рјешење је могло бити да краљ најприје посјети Рим, након чега би све касније посјете изгубиле важност и политички значај која би могла имати прва посјета Петрограду или Бечу. Но, и поред династичких веза које су између савојске династије и династије Петровића постојале и за које се вјеровало да релативно лако могу омогућити реализацију ове замисли, италијански представник барон Скрити је пренио краљеву оцјену да је таква посјета у овом тренутку неостварива.

Обнорски је почетком фебруара разматрао и другу маршруту пута преко Француске (Лион, Безансон, Стразбур, Петроград).

Руски дипломатски представник у Цариграду извјестио је почетком априла 1911. своје министарство да је црногорски отправник послова на турском двору, Јово Поповић, предложио својој влади да због турског подозрења према Црној Гори краљ најприје посјети Цариград, а одатле отпутује за Петроград и онда за Беч. Предлог је наишао на нескривену руску подршку. Званичан став Министарства иностраних дјела Русије, са којим је привремени вршилац дужности министра – Наратов нотом од 13/26. априла 1911. упознао руске дипломате на Цетињу, гласио је да би „при садашњим условима краљев долазак у Цариград био врло умјестан и да би допринио унапређењу односа између двије сусједне земље”. У Петрограду нијесу имали ништа против да та посјета буде ранија од краљеве посјете руском двору, с тим да пут не иде преко Аустрије и Бугарске.

Када су из црногорског двора стигли увјерљиви наговјештаји у вези са реализацијом овог предлога, изгледало је да је питање краљевог пута дефинитивно ријешено. О ставу црногорског краља Арсењев је 16/29. априла обавијестио императорски двор. Пренио је краљева обећања да ће, ако се албанска криза ускоро смири, и ако му то здравље допусти, почетком маја отпутовати у Петроград. Мада тачан датум одласка још није могао да саопшти, предложио је варијанту пута морем из Бара до Константинопоља, а одатле кроз Одесу за Петроград. Пошто је стање његове јахте било незадовољавајуће, тражио је да му се у Бар пошаље руски војни брод. Вратио би се истим путем, с тим што би у Варни посјетио бугарског краља.

Руски цар је 17/30. априла 1911. одобрио план краља Николе. Наложиио је да му се стави на употребу руски војни брод, иако у то вријеме у Средоземном мору није било ниједног пловила погодног за такву намјену. Министарству за поморство је наложено да са Портом регулише питање проласка руског разарача кроз мореузе – што је могло имати и позитиван политички ефекат.

Пошто је добио тражени одговор, краљ Никола је могао започети припреме за посјету турском султану, па онда руском цару. Задовољан исходом, он је најприје преко Арсејева упутио његовом императорском височанству благодарност за показано разумијевање. Обећао је да ће 10 дана прије поласка о тачном датуму пута обавијестити Арсејева и позвао га да га на том путу прати.

Да је заиста постојала озбиљна намјера за реализацију једне и друге посјете свједочиле су и активности предузимане од црногорског отправника послова у Цариграду. Јово Поповић је, наиме, пред Портом покренуо питање закључења уговора са црногорском владом о добијању концесија за изградњу жељезничке пруге од Бара до Скадра. Економске погодности које би из тога произишле за Црну Гору турској страни биле би компензоване побољшањем добросусједских пограничних односа. Такође је акутелизовано питање регулације Скадарског језера, што је било од обостране користи. Помажући Поповићеве активности, Чираков у извјештају од 21. априла/4. маја 1911. наводи да је учествовао у редактури текста пројекта уговора који је требало дефинитивно усагласити приликом краљеве посјете. Оцјењујући да краљева посјета Цариграду може бити корисна и за руске интересе у југозападном дијелу Балкана, Чираков је сматрао да би пут ка томе могао бити у новом карактеру односа између двије земље који би почивали на економском, политичком, а можда и војном ослањању Црне Горе на Османско Царство. Умјесто да се са њом сукобљава, Црна Гора би сарађивала са Турском. То би био најбољи начин да се избјегне садашња криза на Балкану, одржи мир и осујете ратне амбиције Црне Горе.

Војни министар је обавијестио Наратова да је у вези са императоровим налогом за краљев долазак у Русију био одређен брод „Памјат Меркура” који се налазио у Севастопољу спреман да у року од 24 часа од добијања наређења исплови према одредишту. Но, када су сва питања у вези са краљевим доласком била ријешена, Чираков је обавијештен да се пут одлаже. Првобитно је због краљеве болести он помјерен за јун, а потом је тај рок продужен на неодређено вријеме, са образложењем Поповића да га у догледно вријеме „принципијелно треба очекивати”.

Неуспјех који је руска дипломатија претрпјела око организације краљевог доласка привремено је одложио даљи рад. Свакако да је након свих извршених припрема, уз одобрења дата од руског цара, одлагање доласка црногорског краља могло бити тумачено само као знак избјегавања сусрета са највишим руским званичницима. Ипак, због значаја који је том питању придавала, Русија према

њему није могла да остане равнодушна, нити да одустане од дипломатских притисака које је и до тада вршила.

Преписка око краљеве посјете Петрограду интензивирана је почетком децембра 1911. Арсењев је (8/21. децембра) јавио да му је краљ саопштио да ће крајем јануара или у првој половини фебруара 1912. посјетити руску пријестоницу. Он је то објашњавао жељом да се још једном, прије смрти, сусретне са руским императором и да од њега добије инструкције о правцу дјеловања Црне Горе у кризи на Балкану. Арсењев је предложио пут преко Ријеке и Будимпеште на Варшаву, што је краљ одбио. Због веће удобности одлучио се за варијанту пута преко Трста и Беча. Уз то, због старости и дужине пута планирано је да се један или два дана задржи у Бечу, што је подразумијевало и посјету императору Фрању Јосифу, која не би имала официјелан карактер. Званичну посјету Бечу планирао је за крај љета, када би и формално био произведен у чин шефа аустроугарског пука, који му је почасно додијељен поводом проглашења за краља. Арсењев је са жаљењем констатовао да и поред свих напора које је улагао убјеђујући краља да одустане од намјереаване посјете Бечу прије посјете Петрограду и примања звања команданта аустроугарске јединице његов рад по свој прилици није дао никаквих резултата.

У краљевом тактизирању, које је видљиво изражавало колебање у избору за једну или другу монархију као земљу покровитељицу, већа наклоност је показивана према бечком двору. Ипак, страх од отвореног напуштања традиционалних односа са Русијом упућивао га је на тражење других компромисних рјешења. Почетком јануара (13/26) Арсењев је јавио да је краљ изабрао нову маршруту која би ишла преко Трста, Минхена и Берлина а завршила се у Петрограду. И у каснијим извјештајима Арсењев је потврдио овакву краљеву одлуку као коначну, наводећи да је 28. јануар 1912. утврђен за датум посјете руској пријестоници.

Овакав исход дуго договаране краљеве посјете Петрограду на први поглед говори о побједи политичког правца који је тежио јачању међусобних односа Црне Горе са Русијом. Ипак, чињеница да се тај пут реализовао уз претходно задржавање у Берлину, другој важној пријестоници аустро-њемачког блока, говорила је о вјешто избалансираном дипломатском потезу којим су, и поред примата Петрограду, широко отворена врата за добре односе с Аустро-Угарском. Због задржавања у Берлину на путу за Петроград, краљу Николи се није могла приговорити већа наклоност Русији. Штавише, његова увјеравања дата аустријским дипломатама на Цетињу да ће се по повратку из руске пријестонице 4-5 дана задржати у Бечу и водити разговоре са Еренталом, говорила су да ће током краљеве посјете Русији већом пажњом бити удостојене двије германске царевине. План ипак није у цјелини реализован.

Како је и наговијестио, краљ је 28. јануара / 10. фебруара 1912. допутовао у Петроград. У његовој пратњи били су принц Петар, генерал ађутант Митар

Мартиновић, министар иностраних дјела Душан Греговић и маршал двора Славо Рамадановић. Прије доласка у руску пријестоницу 2 дана се задржао у Бечу. У изјави коју је дао њемачким новинарима позитивно је оцијенио политику бечког кабинета, додавши да је „за Црну Гору велика срећа њено сусједство са висококултурном Дунавском монархијом”. Анексију Босне и Херцеговине „двје српске провинције” означио је као „неколико непријатних момената који су неповратно отишли у област историје”. Изговорене у Берлину, с намјером да што више одбровоље политичког партнера у Бечу, те краљеве ријечи су у ствари значиле окретање леђа свим напорима које су Црногорци чинили помажући ослободилачку борбу Херцеговаца. Очигледно је било да у плановима политичког врха Црне Горе, укључујући и оне о територијалном ширењу, Херцеговина више није имала тако значајну улогу.

У Петрограду краљ Никола је настојао да поврати пољуљано повјерење Русије и добије њену материјалну помоћ. Није могао рачунати на руску подршку у вези са уплитањем у збивања у сјеверној Албанији. Напротив, са руске стране могле су бити изречене само ријечи критике због непоштовања обавеза из Војне конвенције. Свјестан чињенице да му је садржај конвенције везивао руке за самосталан политички рад, краљ је у току припрема посјете и приликом боравка у Петрограду покушао да се ослободи неких њених одредаба, посебно члана 7. Мада незадовољна краљевим држањем, руска страна ипак није жељела ставити ван снаге тај документ. Напротив, његово поштовање сматрала је претпоставком сарадње и нормализације односа у будућности.

Антиратно расположење Русије према збивањима на Балкану дошло је до изражаја и у здравици Николаја II. Даљи миран развитак младе краљевине под руководством краља Николе, по ријечима руског цара, увијек је могао да нађе живу подршку и братска саосјећања како од њега лично тако и од цијеле Русије. Вјероватно да је у духу руских упутстава о мирном држању Црне Горе била и краљева изјава дата по доласку на Цетиње „да ће се мир одржати још годину или двије”.

У руској пријестоници краљ Никола је именован за фелдмаршала руске војске, а обећана му је и материјална помоћ, поред осталог и за градњу жељезнице. По једној краљевој изјави, Русија је обећала помоћ за градњу жељезничке пруге од Вира до Цетиња, а по другој од Цетиња до Сутормана.

По повратку из Петрограда краљ се није задржао у Бечу, како је био обећао. Као разлог недоласка наведена је смрт аустроугарског министра спољних послова, грофа Ерентала. Аустроугарска дипломатија је краљев гест протумачила као избјегавање посјете, мада је Греговићево увјеравање да би боравак у Бечу и обавеза краља да ода почаст умрлом министру који је извршио анексију Босне и Херцеговине могли бити негативно примљени у словенском свијету, звучало логично.

На посјету Бечу ипак се није дуго чекало. Краљ је био спреман да аустроугарску пријестоницу посјети средином маја 1912. Због заузетости аустроугарског монарха посјетом бугарског краља, краљев долазак је одложен за почетак јуна. Реализација посјете одвијала се без већих тешкоћа. У краљевој пратњи били су министар спољних послова Душан Греговић, а у својству ађутанта шеф дворске војне куће генерал Митар Мартиновић. Због изричитог противљења барона Гизла, у црногорској делегацији није било мјеста за предсједника владе Лазара Томановић. Одлазећи у Беч краљ се потајно надао наклоности аустроугарске владе према намјераваним војним акцијама против Османског Царства.

У пријестоници Дунавске монархије краљ Никола је врло срдечно примљен. На жељезничкој станици 8/21. јуна дочекали су га цар Фрањо Јосиф, престолонаследник Франц Фердинанд и министар спољних послова гроф Бертолд. Његови каснији приједи на највишем нивоу и именовање за почасног команданта 55. пука аустроугарске војске, стационираног у Галицији, говорили су о високом степену срдчности са којом је краљ примљен од аустроугарских званичника. На свечаном ручку у Шенбруну, одговарајући на зравицу императора, краљ Никола је необично топлим ријечима изразио захвалност на указаној почести, увјеравајући да је то „тронуло најдубља осјећања старог војника”. О односима „великог пријатељства” који су владали између два двора свједочили су написи у бечкој штампи. Због непримјереног величања „добрих односа” између двије земље и црногорског владара, уз нетачно интерпретирање историјских чињеница, морао је да се огласи и „Глас Црногорца”.

Краљева посјета Бечу потврдила је добре односе између двије земље. Што се осталих резултата посјете тиче, на први поглед могао се извести закључак да је њоме остварен напредак у најважнијем питању за краљеву политику – обезбјеђењу аустријске подршке војној интервенцији у Албанији. Замјена кабинета Лазара Томановића кабинетом генерала Митра Мартиновића, која се десила по повратку у земљу, говорила је у прилог тврдњама о почетку припрема за ратну опцију. Сличан утисак су стварале и вијести о тајном споразуму краља Николе с Аустро-Угарском, по коме би у случају избијања нереда на Балкану Црна Гора дозволила аустроугарској војсци прелазак преко своје територије ка Косовском вилајету, а заузврат добила дио територије у области Гусиња.

Иако је висок политички значај посјете неспоран, у њене резултате се ипак не може убројити подршка аустроугарске владе ратној политици Црне Горе. Слично односу према Великим силама, Црна Гора је од проглашења за краљевину настојала да путем тајне дипломатије и међу балканским земљама нађе савезнике за рат против Турске. Главни дипломатски циљ био је војни савез балканских држава уз подршку неке од великих сила. То свакако није могла бити Аустро-Угарска, јер је војна сарадња балканских држава била противна њеним животним интересима. Такав савез угрожавао је њене планове о продору на ис-

ток, а евентуални рат балканских држава против Турске отварао бројна питања, међу којима и питање уједињења Црне Горе и Србије, као и питање аустријских интереса у Албанији и Бугарској. Зато је наглашена срдачност показана према краљу Николи прије била израз настојања Беча да, с једне стране, што чвршће веже Црну Гору за своју политику, а са друге, да је извуче из политичких и дипломатских токова који су на Балкану већ били одмакли, а који су водили стварању војног савеза балканских држава за рат против Турске. Интерес Беча је био да се Црна Гора уздржи од стварања коалиционих односа правећи заокрет у односу на њене дотадашње спољнополитичке активности.

III

Дипломатске кораке ради закључења војног савеза са балканским земљама Црна Гора је започела већ приликом проглашења за краљевину. Посебна пажња у тим активностима због етничких и историјских разлога била је посвећана Србији. Истовјетни циљеви спољнополитичког дјеловања и једне и друге земље – ослобођење и уједињење неослобођеног српског народа – уз релативно повољне међународне околности могли су да створе утисак о брзом постизању споразума. Ипак, разлике у оцјенама услова за отпочињање војних операција и начина њиховог спровођења, као и конкретно различит политички приступ актуелној политичкој ситуацији на Балкану, условили су да је од покретања овог питања до коначног споразума прошло релативно много времена.

Први извјештаји о преговорима Црне Горе и Србије ради закључивања војног споразума „за случај могућих политичких компликација на Балкану” датирани су јануаром 1911. Њихов иницијатор био је краљ Никола. У предлогу упућеном у Београд он је тражио да се у Црну Гору пошаље одговарајући изасланик војне струке ради заједничког рада са црногорским делегатима на изради основа споразума. Према тајном телеграму Обнорског од 31. јануара / 13. фебруара краљев предлог није прихваћен већ је у одговору предложено да Црна Гора пошаље свог представника у Венецију, гдје је почетком фебруара требало да борави краљ Петар Карађорђевић у пратњи министра Милована Миловановића на пропутовању Париз.

Имајући у виду краткоћу времена предвиђеног за боравак српског краља у Венецији и немогућности да се у паузи његовог путовања воде озбиљни разговори о војном савезу, са црногорске стране овакав став је протумачен као избјегавање преговора. Руски дипломати који су са овим тајним корацима били упознати њихов неуспјех су објашњавали тешко премостивим династичким интересима два двора и неспремношћу београдског кабинета да наруши, у условима стијешњених транзитних могућности преко Аустро-Угарске, веома корисне добросусједске односе са Турском. Осим тога, проблем је представљало и разгра-

ничење интереса Црне Горе и Србије у старој Србији због претензија и једне и друге земље на призренски округ и Дечане.

Иако је иницијатива за преговоре потекла од краља Николе, на црногорској страни није владало јединствено увјерење о њиховој цјелисходности. Посебну сумњичавост исказивао је предсједник владе Лазар Томановић, који је изјавио „да он савршено не вјерује у могућност остварења посебног споразума са Србијом и уопште не жели да има посла са г. Пашићем и његовим сарадницима”. Краљ Никола ипак није одустао од планиране намјере. На његов захтјев дипломатски представник Србије на Цетињу Петковић отпутовао је средином марта у Београд, да би још једанпут указао на пожељност и цјелисходност споразума.

Црногорска страна споразумом о савезу са Србијом жељела је искористити малисорске устанике и ратом против Турске остварити територијално проширење. У свом ставу Србија је изражавала спремност да размотри основе за будућу заједничку акцију на Балкану, али није жељела да се мијеша у малисорско питање. Оцјењивала је важнијим да савез двије земље буде управљен против Аустро-Угарске и њених пријетећих аспирација према новопазарском санцаку. Осим тога, она је водила рачуна о упозорењима слатим на Цетиње и у Београд из Петрограда, у којима је руска влада изражавала чврст став према политици очувања status-a quo и недопуштању мијешања (Црногораца) у албанско питање које би могло изазвати рат на Балкану. Такав значај имало је и писмо привременог министра спољних послова Новикова од 7/20. октобра 1911. о погрешно протумаченој иницијативи Чиракова „о заједничким интересима балканских држава а не о савезу балканских земаља” допуњено захтјевом за мирним и неутралним држањем у балканској кризи.

Наведене околности, као и погоршање међусобних односа које је наступило крајем 1911. око постављења призренског митрополита, утицале су да наставак преговора, са изгледима на успјех, отпочне тек у другој половини 1912. Промјене до којих је у међувремену дошло у ставу Србије, тако и у политици Русије, изражене у закључивању уговора о савезу између Србије и Бугарске (Уговор о пријатељству и савезу закључен је 29. фебруара / 13. марта 1912, а Војна конвенција 29. априла / 12. маја 1912), Бугарске и Грчке (12/25. мај 1912) промијенили су однос према преговорима са Црном Гором. Након што се почетком септембра краљ Никола својеручним писмом обратио Петру Карађорђевићу, услједиле су живе дипломатске активности које су резултирале тиме да су послије двије године неуспјелих иницијатива двије земље постигле споразум да започну преговоре о савезу.

Преговори су вођени у Луцерну 18/30. септембра до 20. септембра / 3. октобра 1912. Са црногорске стране за преговараче су одређени Јован Пламенац, министар иностраних дјела и заступник министра просвјете и црквених послова, Јово Бећир, командант при генерал-штабу. За свог делегата у преговорима

Србија је одредила Петра Пешића, генералштабног пуковника. Преговори су окончани усаглашавањем текста Војне и Политичке конвенције, које су потписане у Београду 23. септембра / 6. октобра 1912. У тачки 4. Војне конвенције је констатовано „да је сада стање у Турској и опште прилике у Јевропи врло повољно за акцију у циљу ослобођења Срба испод турског јарма”, те да треба објавити рат Турској „најдаље до 1. новембра т.г. уз могућност одлагања тог датума само једанпут због неспремности једне стране”. Мада анализа садржаја и једне и друге конвенције *ratio legis* њиховог доношења рат против Турске, Конвенција је садржала и норме општег карактера, чија је правна обавезност надилазила конкретан договор и дотицала се дугорочних односа између двије земље.

Као и у случају Србије, питање савеза са Бугарском је покренуто много раније него што је оно ушло у завршну фазу рјешавања. Већ смо рекли да је страна штампа о томе писала извјештавајући о току крунидбених свечаности. Опцијењује се да је и приликом крељеве посјете Бечу у јуну 1912. и сусрета краља Николе са бугарским државницима било ријечи о савезу двије земље за рат против Турске.

Најнепосреднију актуелност ово питање је добило у другој половини јула 1912. Према дневничким биљешкама Н. Потапова, руског војног агента на Цетињу, 11/24. јула 1912. Јанко Вукотић и Митар Мартиновић су учинили бугарском представнику на Цетињу Колушеву формални предлог да се искористе тешкоће у којима се Турска налази да би остварили „политичке и националне задатке својих држава”. У разговору с Колушевим М. Мартиновић је истицао да, иако се преговори односе на савез са Бугарском, сходну понуду треба учинити Краљевини Грчкој и Србији. То је говорило да црногорска страна није била упозната са резултатима који су у погледу закључења уговора о савезу већ били постигнути између појединих балканских држава.

Бугарска влада је у принципу прихватила предлог споразума. Ипак, коначне детаље је тек требало договорити. Ради тога је почетком августа (5/18) Колушев отпутовао у Софију. Тамо је црногорски предлог расправљен уз присуство бугарског краља. Као и његова влада, краљ је прихватио идеју о склапању уговора о савезу. Сложио се и са битним елементима уговора, између осталог и са тим да ни једна ни друга држава не могу закључити мир без пристанка друге. Према ставу Бугарске, дан почетка ратних операција требало је да двије државе заједнички објаве.

Предлози да операције почну 1/14, а потом 14/27. септембра очигледно су говориле о жељи Црне Горе да што прије уђе у рат. То је подразумијевало да и споразум о савезу барем са Бугарском буде претходно склопљен. Међутим, иако је током црногорско-бугарских преговора већ начелно било усаглашено да црногорска војска прва отпочне ратна дејства, тај дио договора црногорска

страна није могла лако реализовати због обавеза које је преузела војном конвенцијом са Русијом. Да би се избјегло кршење споразума, а тиме и укидање руске војне субвенције, у међународној јавности се настојао створити утисак да ратно ангажовање Црне Горе није било посљедица њене слободне воље, већ да је наметнуто војним ангажовањем осталих балканских држава, односно да је она у том погледу само слиједила њихов ратни пут. Да би обезбиједила такву врсту алибија, од посебног значаја је било да Црна Гора прва не иза наредбу о мобилизацији своје војске. Не желећи да први започну послове око мобилизације војске и уласка земље у рат, краљ и влада су, како је преносио Гирс, увјеравали Министарство иностраних дјела Русије о свом поштовању преузетих савезничких обавеза, односно о уздржаном ставу Црне Горе. Тврдили су да ће краљ Никола бити посљедњи од балканских владара који ће објавити мобилизацију. Спутаност у самосталном одлучивању и ишчекивање да мобилизацију објави нека од балканских држава појачавали су нервозу политичког врха Црне Горе. Док су преговори са Бугарском и Србијом, посљедњих дана септембра, још трајали, посланици ових држава на Цетињу добили су обавјештење својих влада да ће оне „у току наредних дана” донијети одлуку о мобилизацији. Предсједник црногорске владе је с приличним незадовољством примио ту вијест, инсистирајући да се мобилизација њихових војски нареди што прије.

Ситуација се за Црну Гору значајно промијенила када је Бугарска 17/30. септембра 1912. донијела одлуку о мобилизацији. Ту информацију је ускоро потврдио и сам Колушев, затраживши од краља обавјештење када ће бити наређена мобилизација црногорске армије. Након једночасовног разговора, који је истог дана касно увече водио на двору, Колушеву је речено да својој влади пренесе да ће црногорска војска бити мобилисана кроз неколико дана. Вјероватно је за такву краљеву одлуку одлучујућа била намјера да се пред Русијом што дуже одржи привид о војној уздржаности Црне Горе, и поред све компликованије ситуације на Балкану. Међутим, пошто се она није уклапала у обавезе о првом ступању у рат из споразума с Бугарском, на инсистирање Митра Мартиновића, Јанка Вукотића и Јована Пламенца, краљ је, у току ноћи, промијенио ту одлуку. Колушев је поново позван на двор и саопштено му је да ће наредба за мобилизацију војске бити издата сјутрадан, 18. септембра / 1. октобра 1912. Сходно тој одлуци, у наставку разговора је договорено да датум почетка ратних дејстава црногорске војске буде 26. септембар / 9. октобар 1912. Шифровано обавјештење о томе одмах је послато Пламенцу у Цариград. О донесеним одлукама српска и грчка влада су обавијештене преко посланика: Гавриловића и Евгенаидиса.

Пошто су испољили невјерицу према његовом садржају, српском и грчком посланику је показан телеграм упућен Пламенцу у Цариград. Након тога су из Београда и Атине стигла упозорења о сувише раном датуму почетка ратних деј-

става и тражено је да се Црна Гора још неко вријеме уздржи од рата. С обзиром на овакву реакцију Србије и Грчке, може се извући закључак да је датум почетка ратних операција црногорске војске утврђен само на основу црногорско-бугарског споразума о савезу. На такав став упућује и казивање Митра Мартиновића које преноси Потапов. Према њему, у понедјељак 24. септембра / 7. октобра 1912. пред одлазак у Бар, гдје је био стациониран Приморски одред којим је он командовао, Мартиновић је отишао код Колушева да се опрости и тамо затекао Гавриловића и Евгенаидиса. На њихову примједбу да Црна Гора можда прерано почиње рат, Мартиновић је одговорио да су се тако обавезали Бугарској. Колушев је то потврдио, „а Срби и Грци су се умирли”.

Иако званични акт о савезу Црне Горе и Бугарске није био склопљен, постигнут је споразум те врсте усменог карактера. Његова фактичка важност, без обзира на то што није сачињен у писменој форми, била је у томе што је, поред постојања међусобних уговора о савезу других балканских држава, њиме био утврђен датум уласка црногорске војске у рат, а самим тим и почетак Првог балканског рата. Током преговора са Колушевићем на Цетињу и приликом доношења одлуке о мобилизацији (18. септембра / 1. октобра) било је ријешено да ратне операције отпочну 26. септембра / 9. октобра 1912. Споразум о савезу са Србијом, односно Политичка и Војна конвенција закључене 23. септембра / 6. октобра, такву одредбу нијесу садржале. Црна Гора је 8. октобра покренула своју војску према Скадру. Ратна прокламација краља Николе којом је позвао сјеверноалбанска племена на борбу против Турака објављена је 9. октобра.

Послије двије године интензивних дипломатских настојања Црна Гора је дочекала почетак реализације својих спољнополитичких замисли. Ипак, очекивања која су у ратну опцију полагана показала су се нереалним. Мада је остварила значајно територијално проширење у Санцаку и старој Србији, догађаји око Скадра увукли су земљу у још већу унутрашњу кризу са крупним међународним посљедицама. Те околности, као и питање уједињења са Србијом, отворено добијањем заједничке границе, условиће да у наредним годинама званична политика Црне Горе буде усмјерена на грчевиту борбу за опстанак државе и династије. Она је определијелила правце њене дипломатске и политичке активности у бурним годинама које су долазиле.

Radoslav RASPOPOVIĆ, D. Sc.

DIPLOMACY OF PRINCE NICHOLAS PETROVIĆ
AFTER MONTENEGRO WAS DECLARED A KINGDOM

Résumé

In this work the author presents a succinct introduction to the diplomatic activities of Montenegro after the country was declared a kingdom. The work is designed to illuminate also historical circumstances, which lead to the act of declaring Montenegro a kingdom, and gives us a better understanding of the development of foreign policy pursued in Montenegro thereupon.

It is illustrated here how such issues as declaration of a kingdom and diplomatic activities aimed at activating the Eastern Issue, declaration of a war against Ottoman Empire and territorial expansion, were in fact, a manifestation of a deep internal crisis and an attempt made to overcome such a situation.

The work traces the development of Montenegrin policy toward big powers of the time, dealing at the same time with the major aspects of Montenegrin diplomacy on the Balkans, the efforts of which were directed toward the creation of a military alliance.